

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait ÇALKA

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Rize/TÜRKİYE
calkamehmetsait@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3657-9387

Fatma TÜRK

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
ftmtrk594@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0315-1288

**DİVAN ŞİİRİNDE ‘GÖNÜL’
KAVRAMININ REDİF BAĞLAMINDA
KAZANDIĞI ANLAMLAR ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME**

AN EVALUATION ON THE MEANINGS OF
THE CONCEPT OF ‘GÖNÜL-HEART-‘ IN
DIVAN POETRY IN THE CONTEXT OF REDİF

DOI Number: 10.28981/hikmet.501563

ÖZ

Gönül, Türklerin ilk yazılı kaynakları olan Göktürk Yazıtlarından itibaren yazılı edebiyatımızda sıklıkla kullanılan bir kelime olup sözlükte, duyguların merkezi olarak tanımlanmaktadır. İnsan vücudunda somut bir organ olmasa da genellikle kalp olarak algılanmaktadır. Esas olarak duygulara dayalı durumları anlatırken kullanılan bu kelime, edebiyatın önemli bir parçasıdır. Özellikle edebi sanatlarla inşa edilmiş divan şiirinde sıklıkla kullanılan ve kendisine sayısızca mana yüklenen gönül ifadesi, farklı yönleriyle incelemeye değer meşhurlardandır.

Gönül kelimesi divan edebiyatı ürünleri olan manzumelerde sıklıkla kullanılır. Aynı şekilde çeşitli ekler alarak veya farklı kelimelerle yan yana gelerek beyit sonlarında redif olarak kullanılır. Redif, sadece divan şiiri için değil Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatına dek bütün geleneklerde şiirin önemli bir parçasını teşkil etmektedir. Öyle ki divan edebiyatı geleneğinde şiirlerin başlığı olmadığı için şiirler, genellikle redif kelime ile adlandırılmaktadır. Redif kelimenin bir diğer önemi ise, şiirdeki konunun onun etrafında şekillenmesidir.

Bu çalışmada, 13. asırdan başlayarak divan edebiyatı üslubuyla kaleme alınmış divanların bulunduğu 20. yüzyıla kadar ulaşılabilen yaklaşık 650 divan içinde 450 farklı divanda 1600’den fazla ‘gönül’ redifli manzume tespit edilmiş olup bu tespitlerin sayım ve dökümü örneklerle verilmiştir. Yine bu çalışmada manzumelerde kullanılan ‘gönül’ redifinin gerek tek başına gerekse etrafında kullanılan kelime ve eklerle nasıl bir anlam mecrasına girdiği üzerinde değerlendirmeler yapılmış ve bu değerlendirmeler sayısal verilerle de desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Divan Edebiyatı, Redif, Gönül, Anlam Dünyası.

ABSTRACT

Gönül is frequently used in the written literature of Gokturk Inscriptions which are the first written sources of the Turks and it is defined as the center of emotions in the dictionary. Although there is no concrete organ in the human body as of gonul, it is generally perceived as heart. This word, which is mainly used to describe the situations based on emotions, is an important part of literature. The expression of gonul, which is frequently used in the divan poetry, built with literary arts and having lots of meanings, is one of the concepts worth examining in different aspects.

The word 'Gönül' is often used in poems which are products of divan literature. In the same way, it is used as a redif(repeated voice/word after the rhyme) at the end of the couplet by taking various affixes or by coming together with different words. Redif is an important part of poetry in all traditions not only for divan poetry but also for Turkish literature including the Republican period. In fact, since the poetry in the tradition of divan literature has no title, the poems are usually called redif words. Another importance of the redif word is the subject in the poem that is shaped around it.

In this study, starting from the 13th century, more than 1600 poems themed gonul redif written in divan literature style, 450 different divans in about 650 divans reached to the 20th century, have been identified and the so-called research findings have been illustrated at the same time. Again in this study, some evaluations have been carried out to show how the gonul redif takes on meaning both alone and around the words and affixes used. These evaluations have been supported by numerical data as well.

Keywords: Divan Literature, Redif, Heart, Realm of Meaning.

Giriş

Gönül Kelimesi Üzerine:

Türkçe kökenli olan ve sözlükte “Kalpte olduğu kabul edilen sevgi, istek ve arzuların kaynağı” (Doğan, 2009: 446), “İnsanın manevi varlığının ifadesi, inanç ve hislerimizin kaynağı, önüne geçilemeyen iç kuvveti; kalp, dil” (Doğan, 2011: 619-620) olarak tanımlanan gönül kelimesi, en eski şekliyle ilk olarak Orhun Yazıtları’nda karşımıza çıkmaktadır. Gönül kavramı, Orhun Yazıtları’nda, özellikle Költigin ve Tonyukuk abidelerinde *köngülte*, *köngülteki* ve *könglünçe* biçimlerinde kullanılmıştır. Ayrıca Türk Dil Kurumunun vermiş olduğu ikinci anlam olan “İstek, arzu” şekli de yine ilk kez Orhun Yazıtlarında *könglünçe uduz-*, *könglünçe ay-* şeklinde karşımıza çıkar (Aydın, 1999: 105-106).

Farsça ‘dil’, Arapça ‘kalb’ kelimeleri ile anlamdaş olan gönül kelimesi, Türkçede ve özellikle de şiir dilinde çok farklı anlamlara gelebilmektedir. Türkçeye Arapçadan geçen “kalp” kelimesi daha somut bir olguyken, gönül soyut bir kavram olarak karşımıza çıkar. Kalp vücudun, gönül ise ruhun bir parçasıdır. Kalp ölürse beden ölür ve yaşam son bulurken gönlün ölmesi daha farklı anlamlara gelmektedir. Bu durumu daha müşahhas hale getirmek gerekirse, gönlü ölen bir insan sağlıklı olmasa da yaşamaya devam eder. Bu sebeple farklı dillerde olduklarında anlamdaş sayılacak iki kelime olan *gönül* ve *kalp* kelimeleri Türkçe içinde değerlendirildiğinde farklılaşmaktadır. Bu durum, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde verilecek örnek beyitlerle daha ayrıntılı bir şekilde işlenecektir.

Gerek divan gerek halk şiirinde ve nesrinde gönül, aşkın belirlediği (tecelli ettiği) yerdir. Yaygın bir inanışa göre göğüs kafesinin içinde kalp, kalbin içerisinde gönül, gönlün ortasında da kara bir nokta vardır. Aşkın belirlediği yer *süveyda* veya *sevda* adları verilen bu noktadır. Gönül, aşkın vatanı ve mekânı, mana âleminin ölümsüzdür (Zavotçu, 2018: 245). Gönül, âşğın aşkıyla ilgili her türlü gelişmenin algılandığı yerdir. İnsanın yaşaması için gönle olan ihtiyaç ve can mefhumu gönle daha da önemli bir yer hazırlar (Pala, 2012: 168).

Türk Edebiyatı için ve daha özeldede klasik Türk edebiyatı için gönül kelimesinin önemi oldukça büyüktür. Gönül, insan benliğinin maddi-manevi bütün duyguları yaşadığı tek yerdir. Bazen kalp, bazen ciğer, bazense akıl olan gönül insan vücudunun soyut merkezidir. Beşerî olarak düşünüldüğünde iki farklı cins olan kadın-erkek arasındaki münasebetin ve aşkın yeri gönlüdür. İstenilen, hayal edilen, hissedilen her şey gönlüdedir. Tasavvufî olarak bakıldığında ise insanın var olma sebebi olan aşkın merkezi, mutlak yaratıcının tecelli ettiği ve yaratıcıya ulaşmanın en önemli noktası olan yer gönlüdür.

Klasik Türk şiirinde gönül çok farklı işlevlerde kullanılmış, bazen kötülüklerin ve acının yegâne sebebi olarak görülmüş, bazen dünyanın, feleğin ve sevgilinin eziyetlerine boyun eğen âşık olarak düşünülmüş, bazen de ilahî aşkın yaşandığı bir yer, hatta Kâbe’yle kıyaslanarak Kâbe’ye denk tutulan bir kutsal mekân olarak düşünülmüştür.

Sırr-ı ‘aşkı ben denlü saklarum âhir beni
Eyledün bir âh ile rusvâ-yı âlem ey gönül (Çabuk, 1980: 248).

*Tîg-i yâre yüz tutup yüz pâre oldun ey gönül
El çeküp tîmârdan bî-çâre oldun ey gönül* (Seyhan, 2000: 495).

*Gazâlân-i harîmüm dil-berün çeşmânıdır Sâmî
Zemîn-i şehri-tende Ka'be-i ma'mûrdur gönlüm* (Kutlar, 2004: 353).

Birçok söz sanatı gönül kelimesi üzerinde kurulmuş ve klasik Türk şiirinin yapıtaşı olan pek çok mazmun bu kelime üzerinden meydana getirilmiştir. Şairin şiirini oluştururken kullandığı en önemli malzemelerden biri gönüldür. Gönül bazen ‘*manevi yolun yolcusu, sevgili yolundaki âşığın yoldaşı, sürekli sevgiliye kavuşmak için uğraşan âşık vb.*’ olarak tecrid edilmiş, bazen ‘*divane, avare, sarhoş, akli gitmiş bir mecnun, düşkün vb.*’ olarak teşhis edilmiş, bazen de ‘*bir gam evi, meyhane, büyük sırların saklandığı yer, yaratıcının tecelli ettiği saf mekân, âşığın Kâbe’si vb.*’ olarak teşbih edilmiştir. Öyle ki bu kelimeyle söz sanatlarının yanı sıra birçok deyim ve atasözü oluşturulmuş ve yüzyıllarca unutulmayan irâd-ı meseller/ irsal-i meseller meydana getirilmiştir:

*Yoldaş olalum ikimüz
Gel dosta gidelüm gönül
Hâldaş olalum ikimüz
Gel dosta gidelüm gönül* (Tatçı, 1990: 127)

*Dostum beni ündedi benden yana gel didi
Yoldaş oluban bile gitme misin iy gönül* (Akay, 1996: 132).

*İftirâk-ı vuslat-ı cânâna doymaz gönlümüz
İhtirâk-ı âteş-i hicrâna doymaz gönlümüz* (Pala, 1983: 226).

*Sen tecellî Tûrusun envâr-ı Hak görmeklige
Şüphesiz âyine-i kent-i nümâsın ey gönül* (Özdemir, 1996: 179).

*Tâ bezm-i ezelde dil içmişdi şarâb-ı ‘aşk
Bu âna dek ol câmun mestânesidür gönlüm* (Kaya, 2009: 689).

*Nükte-i esrâr-ı ‘aşkun gayb-dânidur gönül
Âlemüñ gencîne-i râz-ı nihânıdır gönül* (Karayazı, 2012: 757).

Klasik Türk şiirinin hayal dünyasının da büyük ölçüde bu kelimenin etkisi altında olduğunu söylemek mümkündür. Sevgilinin zincire benzeyen saçında tutsak olan gönüldür, aynı şekilde sevgilinin saçının darağacına asılan idam mahkûmu yine odur. Sevgiliye duyulan kavuşma isteği ile yanıp tutuşan, kebab olup her türlü cefa ve eziyet okunun hedef tahtası olan gönüldür. Bazen göğüs kafesinin içinde bir tutsak, bazen sevgilinin emrine amade bir köle, bazen de kapı kapı dolaşan bir dilencidir. Bu hakirliğine rağmen söz dinlemeyen, kendisine emanet edilmiş olan delilik sırrını açık eden, âşıktan bağımsız bir güzele meftun olan asi varlık da yine gönüldür. Yine bazen insanoğlunun kirlettiği paslı bir ayna, bazen de kişinin aksini net bir şekilde göreceği berrak bir sudur. İlahi kıymet bakımından Kâbe’ye denktir. Yere ve göğe, hatta kâinata bile sığmayan yaratıcının tecelli ettiği yerdir.

*Saçı bendinde kalmış nâ-tüvân bir bendedür gönlüm
Benüm ol serv-i âzâdum sanur kim bendedür gönlüm* (Aydın, 1989: 435).

*Zülf-i Leylâsı seni bende kodı çün Mecnûn
Leb-i Şîrîni seni eyledi Ferhâd gönül* (Kırkılıç, 1985: 163).

*Mâ-hazar hayl-i hayâl-i gamze-i dildâr için
Sîne tennûrında pişmiş tâze büryândur gönül* (Pomakoğlu, 2013: 178).

*Dest-i cevr ile Halîlüm hazer it yakma sakın
Kible-i ehl-i Safâ Kâbe-i ulyâdur dil* (Mermer, 2004: 232).

*Çarh yayından kaçan atılsa mihnet okları
Sîne meydânında dikilmiş nişânidur gönül* (Çabuk, 1980: 247).

*Pervâza eylerken heves cismi ana oldu kafes
Eğlenmez oldu bir nefes âvâre gönlüm n'eyleyem* (Coşkun, 2001: 301).

*Bu gönül 'ışk işini kend'özine kâr idinür
Bir cefâ-kârı bulur kanda-y-ısa yâr idinür
Gel anı sevme diyecek bizi agyâr idinür
Gönül ey vây gönül vây gönül ey vây gönül* (Demirel, 1996: 130).

*Sırrını cândan nihân itmek dilersin ey gönül
Râz-ı pinhâmı 'ayân itmek dilersin ey gönül* (Yıldız, 2002: 258).

*Düşmege ol dâm-ı zülfe dâne-i hâli körüp
Niçe kim zîrek kuş olsang kılma ragbet ay köngül*

(Gençtürk Demircioğlu, 2002: 394).

*Efsâne kılıp 'aklımı âvâre eyleyen
Râz-ı nihânım 'âleme destân eden gönül* (Sever, 2016: 172).

*Şâhid-i gayb anda her lahza tecellî gösterür
'Âlem-i sûretde mir'ât-ı mücellâdur gönül* (Karlıtepe, 2007: 343).

*İndirüp Hak ana ilhâm Tûr-ı ma'nâ olunup
Cân Musâsına tecellihâne oldu bu gönül* (Karaman, 1988: 245).

İnsanın ruhsal acısının yeri gönüldür. Bu acı bazen sevgiliden ayrı kalmaktan dolayı hissedilir, bazen sevgilinin âşığa yaptıkları yüzünden hissedilir, bazense gönlün, âşıktan habersiz, söz dinlemeyip asi davranması yüzünden çekilir. Âşık çoğu zaman bu acı karşısında çaresiz kalır ve gönlünün bir kebab gibi pişmesine engel olamaz.

*Düştü hayfâ yine bir şûh-ı sitemkâra gönül
Neyleyem derdüne ben çâre ne bî-çâre gönül* (Gülhan, 1996: 445).

Gönül, aşk şarabı içip sarhoş olmuş bir avaredir. Sevgilinin saçının lülesine bağlanmış, ayaklarına zincirler vurulmuş bir divanedir. Kimi zaman şairin ve âşığın bizzat kendisidir. Kimi zamansa âşığın yani şairin laflarıyla terbiye etmeye çalıştıkları nefistir. Bazen tövbeye niyeti olmayan bir günahkâr bazense tövbe etmeye niyetli bir derviştir ve hakikate ulaşmak isteyen âşığın yoldaşdır. Gönül,

duyguların ve isteklerin merkezi olduğu için, şairin kendi istemediği şeyleri yapma dediği de yine gönüldür. Zira insanın duygularının merkezi gönüldür.

*Mest-i câm-ı ‘aşk olup diyeler ki ene’l-hakk söyliye
Evlîyâ bezminde ki şol câm-ı bî-temennâ ister gönümüz* (Küçük, 2008: 109)

*Düşeli halka-i zülf-i ruh-ı cânâna gönül
Oldı zencîr ile bağlamalı dîvâne gönül* (Ersoy, 2013:198)

*Sanki bugün geldin-idi ‘âleme
Doymadun usanmadun vahşî gönül vahşî gönül* (Özmen, 2007: 65).

*Gül yüzünde görelî zülf-i semen-sây gönül
Kuru sevdâda yeler bî-ser ü pây gönül
Demedim mi sana dalaşma ana hay gönül
Vay gönül vay bu gönül vay gönül ey vay gönül* (Tarlan, 1992: 201).

Gönül, tek amacı Allah’a ulaşmak olan ve bu amaçla seyr-i süluka giren derviştir. Bu yolda gönül, benlikten vazgeçip hiç olmayı kabul edendir. Her eziyete boyun eğip, Hak yolunda bükülmeyi adet edinendir. Bazen gönül, bir bütünden, sevgilinin bir hamlesiyle bin parça olabilir. Bazense insan vücudunun bir parçası iken, Allah’a ulaşabilir. Böylece birken çok, çokken de bir olabilmeyi başarabilmektedir.

*Dünyenin ehlinden usandı gönül
Gaflet uykusundan uyandı gönül
Hakkı incitmekten utandı gönül
Hakka döndü Hakka dayandı gönül* (Ayan, 1990: 414).

*Asar her rişte-i zülfüne bin cân
Bir iken bilmenem çend oldı gönlüm* (Kahraman, 1989: 289).

Şair, içinde bulunduğu durumdan çoğunlukla gönlünü sorumlu tutar. Bundan dolayı ahlânıp vahlandığı da gönüldür. Gönül, âşık tarafından sevgilinin mahallesine toprak olarak serilmek istenendir.

*‘İşkî yâr ile olub şeydâ gönül
Eylemezsin kimseden pervâ gönül
Nideyim uslanmadun aslâ gönül
Ey gönül şeydâ gönül rüsvâ gönül* (Burmaoğlu, 1983: 166).

*Tekebbürden beri gerd-i riyâdan pâkdür gönlüm
Yolunda pâyimâl olmuş bir avuç hâkdur gönlüm* (Tarlan, 1945:276).

Gönül, vücut ülkesinin sultanıdır. Bazen insanın içine saklanmış bir hazine, bazense hakikat sırlarının içinde bulunduğu hazinenin saklandığı viranedir.

*Rûh müftî ‘akl kadı nefis şahnesi olup
Bil ki bu taht-ı vücûdunda ulu sultândur gönül* (Candan, 2012: 262).

*Mahabbet küncinün bir mesken-i virânıdır gönlüm
Melâhat bir vilâyetdür anun sultânıdır gönlüm* (Aksoyak, 1992: 1042).

*Gönül genc-i hakikatle toludur
Gönüldür hâzen-i envâr-ı rahmet* (Özenç, 2008: 52).

Gönül kimi zaman sevgiliye av olur. Kimi zamansa mananın gizli sırlarını, mana kuşunu yakalayan bir avcı kuş olur. Bazen mekânı Kafdağı olan Hüma ve Simurg olur. Bazense o iki kutsal kuşun kutsal mekânı olur.

Hezârân murg-ı gam sayd itse günde azdur gönlüm
Şikâr ehli çog ammâ cümleden şeh-bâzdur gönlüm (Aydemir, 2000: 416).
Meges mikdârı gelmez 'aynına ankâsı dünyânun
Hümâ talatlu himmet evcinün perrânidur gönlüm (Mermer, 2004: 256).

Ger muhabbet Kâfını gezse Muhibbî tan degül
Çün ezel Simurg-ı 'aşkun âşiyânıdır gönül (Çabuk, 1980: 249).

Gönül, Arapça ve Farsça kelimeler içinde kaybolan divan şairinin başvurduğu nadide kelimelerdendir. Bundan dolayı gönül, divan şairinin gözünden ve dolayısıyla gönlünden uzak olmayan en vasıflı ve bahtlı kelimelerdendir. Klasik Türk şiirinde aşkın yaşandığı yer gönlüdür. Güzel ise gönlün sevdiği. Güzel olan sevgilinin aşkı gönlüdedir. Zira gönül kimi severse güzel de odur (Eren, 2013: 254).

Klasik Türk Şiirinde Redif ve Hususiyeti:

Sözlükte “Şiirde her beytin sonunda tekrarlanan ek, kelime veya kelime grubu” (Doğan, 2009: 921) şeklinde tanımlanan ‘redif’, şiir ve şair için oldukça önemli olmakla birlikte şiirde ahengi sağlamak ve ritmi oluşturmak için kullanılan yöntemler arasındadır. Klasik şiirde ahengi sağlamak için aruz ölçüsü kullanılır. Şiirde ritmin oluşması içinse kafiye başvurulur. Kafiye sonradan gelen kelime veya aynı görevdeki eklerin tekrarına verilen isim olan redif, şiirin vazgeçilmez parçalarından biri olarak addedilmiştir.

Bu bağlamda “redif, şiirde ahengi sağlayan, ona bir bütünlük ve zenginlik katan önemli bir unsurdur. Divan şiirinde kafiyenin bütünleyicisi ve zenginleştiricisi olarak redife çok yer verilmiştir. Redif, şiirde ses ve anlamın odak noktasıdır. Böyle bir odak noktası şiirin kendi içinde varlık bütünlüğünü sağlar. Bu sebeple belagatte, redifli şiir redifsiz şiirden üstün tutulur (Memiş, 2014: 11)”.

Redif etrafında şiir söyleme, redifsiz şiire göre daha zordur. Çünkü redif, belli bir konu ve düşünce dünyası sunduğundan anlatılacak şeyler de redifle ilgili ve onun etrafında gelişen durumları içerir. Bu sebeple kafiyeyle oluşturulan şiire nispetle daha kısıtlayıcıdır. Ancak divan şairi ustalığını, redif kelimeyi barındırdığı çeşitli anlam katmanları etrafında söz oyunları ile söyleyerek göstermeye çalışır (Memiş, 2014: 12-13). Redifin de kafiye gibi mısra sonunda, mısra başında, hatta mısra içinde yer aldığı, ayrıca bir şiirde iki redifin dönüşümlü kullanılabildiği görülmektedir (Aydemir-Çeltik, 2005: 184).

Klasik şiirde anlam beytin içinde tamamlanırken, şiirin bütününde tekrar eden redif kelime, beyitten beyite anlamın aktarılmasını ve şiirde bütünlüğü sağlar. Redif kelime doğrudan şiirin teması, ana olayı veya konusu olabilir. Aynı şekilde şiirden bahsederken de ‘... redifli’ ifadesi kullanılır.

“Yalnızca redife bakılarak şiirin geneli hakkında fikir sahibi olunabileceği, şiire hâkim olan duygu ve düşünce dünyasının aynı zamanda şiirde kullanılan kelimelerin ve mazmunların tespitinin yapılmasının mümkün olacağı söylenebilir (Memiş, 2014: 15)”.

Bir şiirde kullanılan bir redifin onu kullanan şaire özgü olmadığını, birçok şair tarafından yüzyıllarca kullanılabildiği hatırd tutarak şiirlerde kullanılan redifler üzerinden o dönemin şiir anlayışı ve yapısı üzerinde değerlendirme yapmak mümkün olabilmektedir. Bu sayede belki de yüzyıllar arası konu ve tema bakımından bütün bir edebiyatın mukayesesi söz konusu olabilmektedir.

İşte bu yönüyle klasik Türk şiiri için redifin edebiyat araştırmacıları için değeri oldukça önem arz etmektedir. Aruz, şiire bir disiplin, bir ahenk ve bir ritim katarken, kafiye cümle sonlarındaki uyumu sağlayarak yapısal bir bütünlük sağlamaktadır. Tüm bunlara ek olarak redif ise şiirde yine ahenk ve yapısal bütünlüğü sağlamakla beraber aruzdan ve kafiyeden farklı olarak şiirin bütününde konu birliği de sağlamaktadır. Redif, tek başına herhangi bir kelime gibi gözükse de şiirin bütününde ön plana çıkan, şiirde bir anlam kompozisyonunu oluşturan önemli bir görevi üstlenmektedir. Bunların ötesinde şayet redif, isim değil de bir fiilden oluşuyorsa manzumede anlatılmak istenen bütün aksiyonlar redifte anlam kazanır. Eğer redif isimden oluşuyor ise şiirdeki olayı yaşayan muhakkak rediftir. Nitekim redif olarak seçilen kelime genellikle sanat uygulamaya müsait bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gönül Redifi Üzerine

Gönül, Türk edebiyatının sadece bir döneminde değil, ilk yazılı edebi eserlerden günümüze kadar kullanılagelen şiirin çok önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Klasik Türk edebiyatı sahasında çalışma yapmış pek çok araştırmacının konu edindiği ve çeşitli yönleriyle ele aldığı gönül kavramı bazen karşımıza doğrudan bir mazmun olarak çıkarken, bazen de birçok mazmunu meydana getiren bir kelime olarak ön plana çıktığı görülür.

Gönül kelimesinin şiir içindeki yerinin oldukça geniş olmasıyla beraber redif olarak kullanılması da oldukça yaygındır. Divan şiirinin başlangıcı kabul edilen dönem olan 13. asırdan son divan şairlerine kadarki dönemde bu kelimeyi redif olarak kullanmayan şair çok azdır. Bazen gönül bazense ‘dil’ olarak kullanılmış olsa da iki kelimenin anlam çerçevesi aynıdır. Bunlardan hareketle divan şiirinde bir âşık olarak tanıdığımız şairin şiirini de gönül şiiri olarak değerlendirmek mümkündür. Aşağıdaki incelemeler neticesinde elde edilen verilerin değerlendirilmesiyle ulaşılan sonuç da bu durumu destekler niteliktedir.

Bir şiirde redifin tekrar etmesi, divan edebiyatında anlamın beyit içinde tamamlandığı, yani anlamın bir beyitle tamamlandığı algısını reddeder. Çünkü birçok hayalin sığdırılabildiği bir şiirde anlamı toplayan ve şiirde bütünlük oluşturan redif kelimedir. Nitekim bir gazelin tüm beyitleri arasında bir anlam bütünlüğünün bulunması olarak tarif edilebilen yek-âhenk gazel çeşidine bakıldığında redifin önemli bir pozisyona sahip olduğu görülmektedir (Dilçin, 2013: 117; Saraç, 2011: 49). Gönül redifli şiirler incelendiğinde anlamın beyitten beyite değişmediğini, hayallerin dahi yüzyıl boyunca aşırı derecede değişmeden kendini koruduğunu görmek mümkündür.

Divan şiirinin temel nazım şekillerinden biri olan gazelin anlamının gazelde kullanılan redif kelimesinin anlamıyla yakından ilgisi vardır. Özellikle de kelime redifler gazelin “yek-âhenk” ya da “yek-âvâz” olmasına yardımcı olabilecek niteliklere sahiptir. Divan edebiyatının kuruluş dönemlerinde kelime rediflerin daha çok tercih edildiği yapılan araştırmalar sonucunda ortaya konulmuştur. Anlam

bütünlüğü olan gazeller daha başarılı ve değerli kabul edildiği için kelime redifler de anlam bütünlüğüne katkıda bulunduğundan gazelde kelime redifle anlam bütünlüğü birlikte düşünülmüştür (Batislam, 2017: 44).

Gönül, vücudun merkezi olan kalptedir ve bundan dolayı da aşkın merkezidir. Yaratıcının tecelli ettiği yerdir. Bu sebeptendir ki şiirin de merkezi olan redif ile buluşunca ortaya mükemmel sanatlar çıkabilmektedir. Öyle ki gönül bazen zavallı, çaresiz ve fakir bir dilenci olarak karşımıza çıkarken bazen de asi ve söz dinlemez biri olarak çıkabilmektedir. Bu durumda şair kimi zaman övünür kimi zamansa bu durumdan şikâyet eder. Aşk elemiyle öyle bir hal alır ki ne zaman ne yaptığı belli olmayan bir divane olur.

*Mü'minin kalbidir Allah'ın evi bilmez misin
Ka'be-i zemzem dahi Merve Safâsın ey gönül* (Özdemir, 1996: 179).

*İster ki hâk-i pâyine yüz süre sen şehün
Müşkil budur ki hâlini bilmez gedâ gönül* (Demirel, 1996: 133).

*Dâ'imâ 'aşkı çekib kanmazsın
Hâlini yâre dahi anmazsın
Sitem-i 'aşka da katlanmazsın
A gönül sen niçin uslanmazsın* (Kürkçüoğlu, 2004: 227).

*Gâh olur bülbül gibi nâlân olursun ey gönül
Gâh olur kim gül gibi handân olursun ey gönül* (Karaman, 1988: 254).

*Mahv-ı vücûd 'âşka bir başka zevkdür
Yaksa kül itse cismünü nâr-ı şerâr-ı dil* (Hamami, 2001: 157).

*Âzâdedür zamâne gamından söz eylemez
Oldı gedâ iken başına pâdşâ gönül* (Tanrıbuyurdu, 2012: 255).

*Dimedim mi sana gönül itme nazâr hûbâna
Tutmadın sözümi düşdün bu misilli hicrâna
Bu ciğerim yanuban döndi âteş-i sûzâna
Ey gönül âh gönül 'aşk ile şeydâ gönül
Neyleyim sen beni itdin 'âleme rüsvây gönül* (Ceylan, 1999: 240).

Yine aynı gönül, bazen aşkın sırlarının saklandığı gizli bir hazine olarak sunulurken bazen de sırları ifşa eden bir fitne olarak eleştirilmektedir. Bazen kibirli, kendini beğenmiş olarak da karşımıza çıkan gönül, bu yönüyle muhatabını hiçe sayan asi biri olarak sunulmakta olduğu görülür. Yine gönül, bazen bir meyhane veya meyhane ehli, bazen de tekkeye yönelen bir derviş olarak telakki edilmektedir. İşte tüm bu anlam zenginliğiyle gönül ve gönül redifi, birçok manayı içinde barındıran, hatta aynı anlam içinde tezat oluşturacak tasvirler meydana getiren şiirin ve şairin vazgeçilmez bir malzemesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

*Ey Umer, bildim, şununçün istirâhat sende yok
Cisminnin esirisin rûhka riâet sende yok
Etti idrâkine zâra kabiliyet sende yok
İsti 'dâd köstermege imkân ve kuvvet sende yok
Ne bu halkka yaradın ne halktan utandın gonul*

Ne bu nefis insâfa geldi ne sen uslandın gonul (İbraev, 2007: 182).

*El irişmez harem-i hâs-ı ledünnîdür kim
Künc-i mahfûz-i yed-i kudret-i mevlâdur dil* (Kaya, 1999: 458).

*Sırr-ı 'aşkı saklar idüm sinede cânım gibi
Neyleyeyim bu âh ü zârile ayân eyler gönül* (Çabuk, 1980: 247).

*Gerçi kalmadı yaşum diyü ciger kanın döker
İy Mu 'idî hiç inanmak olmaz âl eyler gönül* (Tanrıbuyurdu, 2012: 254).

*Bezm-i 'ışkun sâkiyâ mey-hânesidür bu gönül
Lî-ma'allâh hamrinün hum-hânesidür bu gönül* (Coşkun, 2001: 268).

*Sanma 'id-ı vuslat-ı cânâna geldün ey gönül
Tekye-geh-i dehre sen kurbâna geldün ey gönül* (Seyhan, 2000: 497).

*Gâh vîrân ü gehî şâd ü gehî mest ü harâb
Yârı agyâr ile fark eylemeyen gönlümdür* (Koçak, 1996: 265).

Birçok edebi sanata malzeme olan gönül, şiirlerde çeşitli hallerde karşımıza çıkar. Redif olarak kullanılan gönül kelimesi en çok istiare yoluyla kişileştirilir. Hatta genel olarak bütün manzumelerde kişileştirildiği söylenebilir. İstiare sanatını takip eden ve aşırı derecede kullanılan bir diğer edebi sanat ise teşbih sanatıdır. Gönül, ağırlıklı olarak dalgalı olması, coşuyor olması, ucu bucağı olmaması yönünden bir denize veya okyanusa benzetilir. Bazense deniz olan aşk olur ve gönül o denizdeki gemi olur. Bazen şarabın kendisi, bazen bir meyhane bazense şarabın yapılıp satıldığı küp evidir. Asi ve yabani kuşların, Hüma'nın ve Simurg'un yuvasıdır. Bazense bizzat bu kuşların kendisidir. Sevgilinin kölesi, dilencisidir. Aşk mumunun etrafında dönüp kanadını yakan pervanedir. İlahi âlemin ve Yaratıcının tecelli ettiği aynadır. Gönül, Elest gününde Allah'ın insana vermiş olduğu bir hazinedir, gizli sırdır. Mecnun'dur, Ferhat'tır.

*Yine deryâ gibi 'ışk ile coşdun gönlüm n'eyleyem
Hevâ-yı 'ışka sen uydun olaşdun gönlüm n'eyleyem* (Coşkun, 2001: 30)

*Her nefes eyler tulû' andan hakikat ahteri
Şöyle benzer kim hakâyîk âşiyânıdır gönül* (Çabuk, 1980: 249)

*'Âlem içre ger kişi sâhib-dil olsa kesb ile
'Aşkiye rûz-ı ezel Hakkun 'atâsıdır gönül* (Pala, 1983: 287).

Gönül çeşitli deyimlerde ve atasözlerinde geçmekte ve redif olarak kullanılmaktadır. En fazla kullanılan deyim, 'gönül vermek'tir. Âşık olmak anlamına gelen ifade de aynı zamanda gönül, sevgiliye sunulan ve sevgilinin dilediği gibi muamele edebileceği bir hediye anlamı da vardır. Gönül vermek ifadesi hem mecaz hem de gerçek anlamıyla kullanılarak kinaye de oluşturur. Bunların dışında gönül, muradına erer, gözünü açar, el çeker, elden çıkar ve elden çıkarır. Ayrıca gönlün yerinde yeller eser. Şiirlerde göz görmeyince gönül katlanır, gözden uzak olan gönülden de uzak olur. Âşık ne isterse istesin bunu gönülden istemelidir.

'Aşka düşdüm bir vefâsız yâre virdim gönlümü

Gamzesi câdû gözi sehhâre virdim gönlümi (Gül, 2000: 81).

Aç gözün dinle sözüm dâyim hamûş ol ey gönül
Gâh gûş-ı çeşm gâhî çeşm-i gûş ol ey gönül (Karayazı, 2012: 761).

İtme hevâ-yi serv ile kaddin heves gönül
Bu ârzûdan el çek ol ümmîdi kes gönül (Tarlan, 1992: 298).

Redif kelimeyi cinaslı bir şekilde kullanan şairler tek bir redifi çift redif gibi kullandıkları da olmuştur. Böylelikle şairler, cinas yardımıyla aynı redifle farklı anlamları kastedebilme olanağına sahip olmuştur. (Aydemir-Çeltik, 2008a: 7-17). Çalışmamızdaki gönül kelimesi bu duruma örnek teşkil etmese de 'dil' kelimesi ile rediflenmiş şiirlerde cinaslı kullanıma örnek bulunabilir. Gazeller incelendiği zaman, şairlerin çok çeşitli redif ve kafiye kullanımlarına başvurdukları görülür. Bu değişik kafiye uygulamalarından birisi de kafiye veya redifin ikilemelerden meydana geldiği örneklerdir (Aydemir-Çeltik, 2009: 80).

Aşağıdaki örnekte 'dil' kelimesi hem cinaslı kullanılmış hem de ikileme redife örnek teşkil etmiştir (Aydemir-Çeltik, 2009: 83).

Şevk-i hüsnün sûz-ı aşkum berk urur dilden dile
Ol sebebden düşmezüz rüsvây olup dilden dile

Redif kelime çoğunlukla beyitlerin ikinci mısralarında tekrar ediyor olsa da bazen şiirlerde beyitlerin ilk başlarında da yer alabilmektedir. Klasik kafiye anlayışı redifi sadece kafiye sonlarında arar, mısra başındaki redifleri ise tekrar olarak kabul eder. Bununla beraber mısra başında olan ön kafiye kabul eder. Mısra başında ön kafiye olabileceği gibi redif de olabilir. Çünkü redifin işlev bakımından kafiyeyle farkı yoktur. Bundan dolayı redifin tanımı genişletilmeli ve bu tekrarlar tekrar denilmekle beraber mısra başı redif/ön redif de söylenebilir (Aydemir-Çeltik, 2008b: 193). Kelime tekrarları bazen her mısra başında yer alır, bazen de beyitlerin birinci veya ikinci mısralarında bulunur. Mısra başındaki kelimelerin mısra içlerinde ve ana redifle uyumlu olarak tekrarlandığı da görülür (Aydemir-Çeltik, 2008b: 210).

Gönüldür şâhbâz-ı dest-i kudret
Gönüldür beyt ü ma'mûr-ı hüviyyet

Gönül genc-i hakikatle doludur
Gönüldür hâzin-i envâr-ı rahmet (Özenç, 2008: 52).

Bunların yanında Murabba, musammat, şarkı ve ilahi gibi nazım şekilleri ve türlerinde ise nakarat kısmı ile beraber tekrar eden kelimeleri de redif olarak değerlendirilmek mümkündür.

Bahârın vakti geldi gonca geldi
Gönüller cümle vakt-i zevki buldı
Hezârı gülşenün feryâda geldi
Açıl gönlüm güli güller açıldı

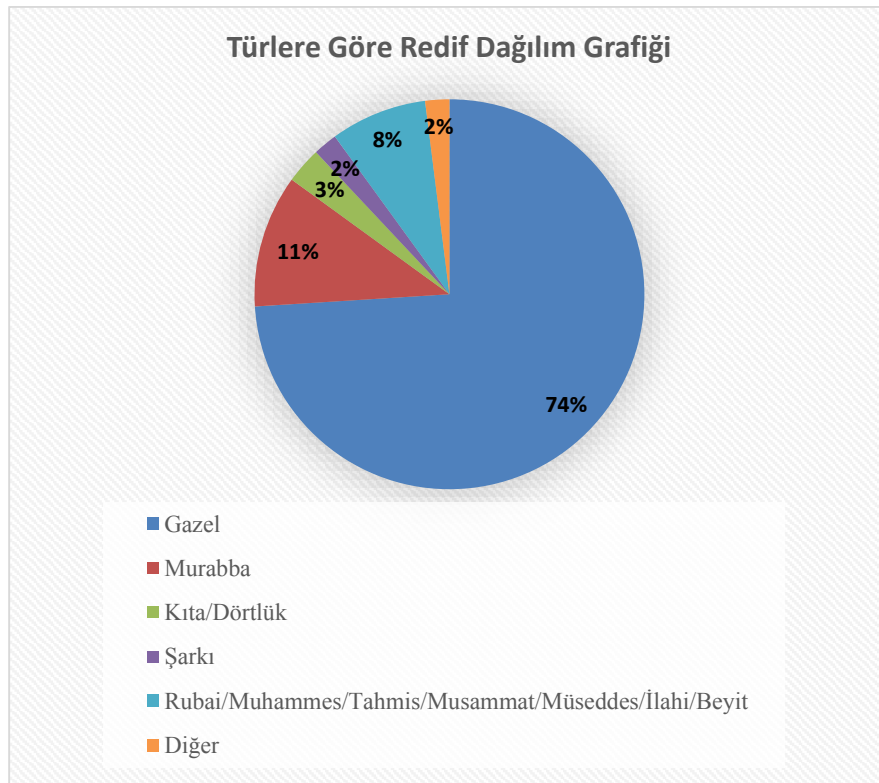
Çemen ezhâr ile oldı müzeyyen
Olup hûş u tuyûrun cümlesi şen
Gülüp açılmadun âyâ niçün sen

Açıl gönülüm güli güller açıldı (Şengün, 2006: 471-472).

Bunların dışında redif bazen bir kelime grubundan oluşabilmektedir. Bu tür kalıplarda vurgu genellikle gönül kelimesindedir.

Garik-i bahr-i gafletdür gönül lutf eyle yâ Rabbî
Harik-i nâr-ı firkatdür gönül lutf eyle yâ Rabbî (Şengün, 2006: 827).

Tarafımızca taranan yaklaşık 650 divan arasından 450 divanda gönül redifine denk gelinmiştir. Çalışmamızda 13 ile 20. yüzyıllar arasına ait divanlar taranmış ve gönül redifli manzumeler tespit edilmiştir. Gönül kelimesi redif olarak en çok gazel nazım biçiminde kullanılmaktadır. Gazelden sonra en çok karşımıza çıktığı biçim ise murabba'dır. Bu iki nazım şekli haricinde taranan divanlarda karşımıza çıkan türler ve biçimler şunlardır; kıta/dörtlük, muhammes, tahmis, tuyuğ, rubai, kaside, musamma, müseddes, şarkı, ilahi, koşma, mersiye, semai, tarih, muamma, terci-i bend ve beyitler. Bu durumla ilgili tespitlerimizin istatistiki dökümü aşağıdaki gibidir:

Manzumelerde kullanılan redifleri gönül ve dil şeklinde sınıflandırabiliriz. Çoğunlukla redif gönül kelimesi ile kurulur. Bunun dışında Farsçadan Türkçeye geçmiş olan 'dil' kelimesi de gönül anlamına geldiği için değerlendirmeye alınmıştır. Aşağıdaki tabloda manzumelerde ağırlıklı olarak kullanılmış redifler verilmiştir.

Redif	Divanlarda Kullanım Sayısı
... gönül	471

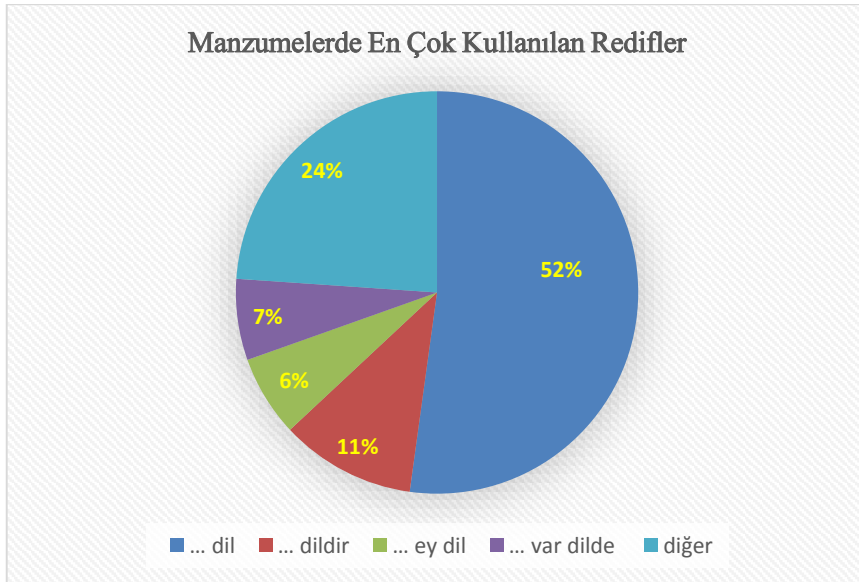
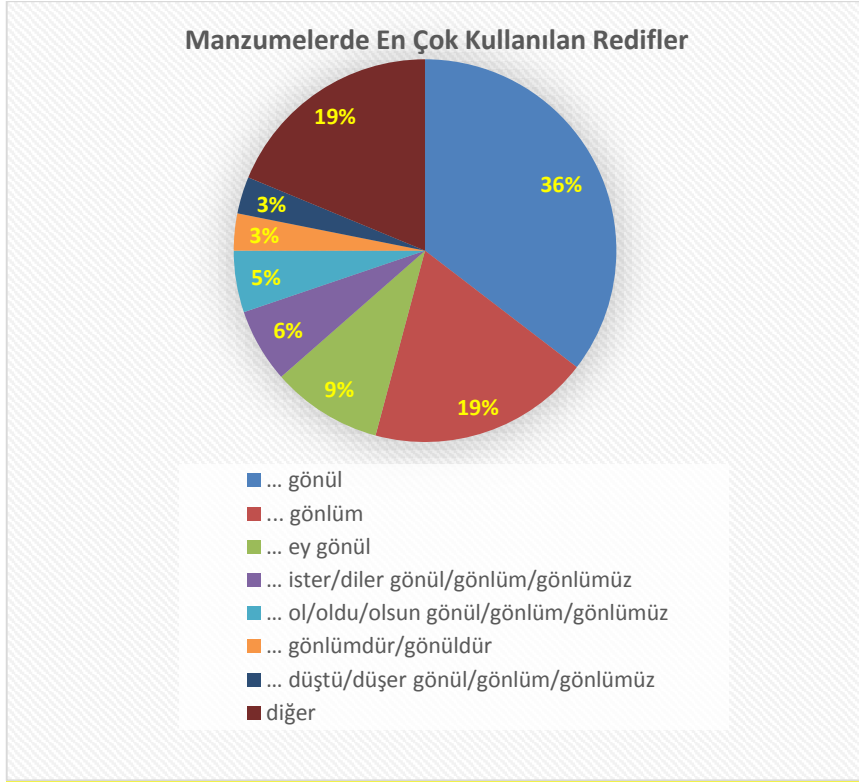
... ey gönül	126
... gönlüm	259
... ister/diler gönül/gönlüm/gönlümüz	83
... düştü/düşer gönül/gönlüm/gönlümüz	44
... ol/olan/olur/oldu/olsun gönül/gönlüm	77
... verdim/saldım gönlümü	23
... eyler/eder/eyle gönül	21
... neylesin/ neyler gönül/gönlüm	21
... gönlümüz	24
... gönüldür/ gönlümdür	40
... gönülден	14
Gönül kelimesinin diğer kullanımları	172
... dil	129
... ey dil	18
... dildir	29
... var dilde	19
Dil kelimesinin diğer kullanımları	59
Gönül/Dil Redifli Toplam Manzume Sayısı	1629

Yukarıda da görüldüğü gibi redif kelimemizin manzumelerde en çok kullanılan şekli eksiz halidir. Bu kullanımı takip eden ikinci kullanım kelimenin birinci tekil şahıs eki almış hali olan 'gönlüm' şeklindedir. Gönül redifi bunların dışında *ister, diler gönül/gönlüm/gönlümüz* şeklinde; *düşer, düştü gönül/gönlüm/gönlümüz* şeklinde; *eyler/eder/eyle gönül* şeklinde ve *neyler/neylesin gönül/gönlüm* şeklinde kullanılarak istiare yoluyla kişileştirilir. Gönül, ebedi âlemden dünyaya düşen bir insan, sevgilinin çenesinin gamzesindeki çukura düşen bir âşık; sevgilinin lütfunu bekleyen bir zavallı, Allah'a kavuşmayı arzulayan bir dervişdir. Çaresiz olan gönül ne edeceğini bilmez, o gönlün sahibi de gönlünün haline çare bulamaz. Çoğu manzumede de gönle seslenme söz konusudur. *Ey gönül, ey gönlüm, ey dil* vb. şekilde oluşturulan redifte; âşık olan şair gönlüne seslenir. Genellikle şair gönlüne seslenerek ona nasihat verir, istediği şeylere ulaşması için yapması gerekenleri söyler. *Gönlümüz* şeklinde de kullanılan redif kelimeye dikkat çekici olan birinci çoğul şahıs ekidir. Bu ifadede kast edilen âşığın gönlü ve kendisi gibi âşık olanların gönlüdür. Aynı yolun yolcusu olan âşıkların gönülleri de birbirinden farklı değildir.

İstikâmet eyleyüp düşme sekâmet semtine
Key sakın olma Rahîmîveş günehkâr ey gönül (Mermer, 2004: 234).

Mecnûn-vâr oldık bugün Leylâyı ister gönlümüz
Rûz u şeb hayrân olup Mevlâyı ister gönlümüz (Küçük, 2008: 109).

Yukarıdaki verileri istatistiki olursak şu şekilde göstermek mümkündür:

Sonuç

Klasik Türk edebiyatı şairleri için vazgeçilmez unsurlar arasında ölçü, kafiye ve redif en başta gelmektedir. Bunların noksanlığı veya kusurlu olması manzumenin manasını gölgede bırakıp şiir olarak kabul edilmesini engelleyecek kadar eleştiri konusu olmuştur. Divan şiirinde gönül kavramı gerek beyit içerisinde gerekse redif olarak sıklıkla kullanılmıştır. Bu durum, gönül kavramının hem beşeri hem de tasavvufi pek çok anlama gelebilmesinden kaynaklandığı muhakkaktır. Bu çalışmada 13. asırdan başlayarak divan edebiyatı üslubuyla kaleme alınmış divanların bulunduğu 20. yüzyıla kadar ulaşabildiğimiz ve tarama imkanı bulabildiğimiz yaklaşık 650 divan içinde en az 450 farklı divanda gönül/dil redifi tespit edilerek incelenmiştir. Bu zaman dilimi içinde ulaşılabilen divanlarda 1600 küsur gönül/dil redifli manzume tespit edilmiştir.

Yapılan incelemelerde “gönül” redifinin sadece bu kelimeyle değil farklı kelime ve kelime gruplarıyla redif olabildiği ortaya çıkmıştır. Öyle ki tek başına kullanıldığında bile çeşitli anlamlara gelebilen gönül kavramı gerek şahıs ekleri gerekse çekim ekleri aldığında anlamı daha fazla çeşitlendiği ortaya çıkmıştır. İncelenen divanlarda gönül kavramının farklı ekler alarak veya kelime grubu oluşturarak toplamda 90’dan fazla farklı ifade oluşturduğu görülmüştür. Öyle ki gönül bazen zavallı, çaresiz ve fakir bir dilenci olarak karşımıza çıkarken bazen de haylaz, söz dinlemez bir çocuk olarak çıkmıştır. Bu durumda şair kimi zaman övünür kimi zamansa bu durumdan şikâyet eder. Bazen kibirli, kendini beğenmiş olarak da karşımıza çıkan gönül, bu yönüyle muhatabını hiçe sayan asi biri olarak sunulmuştur. Yine aynı gönlün bazen aşkın sırlarının saklandığı gizli bir hazine olarak sunulurken bazen de sırları ifşa eden bir dedikoducu olarak eleştirilmiştir. Yine gönül, bazen bir meyhane bazen de bir tekke olarak telakki edildiği de tespit edilmiştir. İşte tüm bu anlam zenginliğiyle gönül ve gönül redifi, birçok manayı içinde barındıran, hatta aynı anlam içinde tezat oluşturacak tasvirler meydana getiren şiirin ve şairin vazgeçilmez bir malzemesi olarak karşımıza çıkmıştır.

Yaptığımız incelemelerde gönül kavramı, etrafında bulunan kavramlarla 100’e yakın farklı anlamlara geldiği tespit edilmiştir. Buna gönül ile anlamdaş olan “dil” kelimesi ve kullanımları da eklendiğinde bu sayı 120’nin üstüne çıkmaktadır. Bu kullanımlarda gönül, bazen bir hayvan (kuş, köpek, Hüma, Anka vb.), bazen bir mekân (meyhane, tekke, Kâbe, ev vb.), bazen tabiatın bir parçası (deniz, okyanus, toprak, ateş, pervane vb.), bazen bir nesne (mum, kapı, ayna, hazine vb.), bazen bir insan (derviş, sarhoş, deli, dertli, utanmaz vb.) bazense bir damla kan veya Allah’ın insana verdiği bir hediye olur. İşte saydığımız tüm bu anlam çeşitliliğiyle Türkçe bir kelime olan gönül kavramı, Arapçadaki ‘kalp’ gibi tek bir anlama hasredilecek bir kavram olmadığı, etrafında bulunan kelime ve eklerle çok geniş bir anlam yelpazesine sahip olduğu bu incelemeyle ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Akay, Mehmet. (1996), *İbrahim Gülşeni'nin Divanı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Konya.
- Aksoyak, İsmail Hakkı. (1999), *Gelibolulu Mustafa Ali ve Divanlarının Tenkitli Metni*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara.
- Ayan, Hüseyin. (1990), *Nesimi Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Aydemir, Yaşar. (2000), *Behiştî Divanı: Behiştî, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Aydemir, Yaşar; Çeltik, Halil. (2005), Redife Farklı Bir Bakış: Çift/Çapraz Redifle Yazılmış Tek Kafiyeli Şiirler", *Bilig*, S.33, s. 167-188.
- Aydemir, Yaşar; Çeltik, Halil. (2008a), Gazelde Cinaslı Çift Redif Kullanımı. *İlmi Araştırmalar-Dil ve Edebiyat İncelemeleri*, S.16, s.7-17.
- Aydemir, Yaşar; Çeltik, Halil. (2008b), Redife Farklı Bir Bakış: Divan Şiirinde Ön Kafiye ve Ön Redif. *Bilig*, S.46, s.193-214.
- Aydemir, Yaşar; Çeltik, Halil. (2009), Gazelde İkileme Redif Ve İkileme Kafiye, *Turkish Studies*, S.4/2, s.79-118.
- Aydın, Mehmet. (1999), "Gönül Kelimesi Üzerine", *Türk Dili*, S. 566, Şubat 1999, s. 104-109.
- Batıslam, Hanife İslam. (2017), Gazelde Redif-Anlam İlgisi Bağlamında Sehî'nin Kadeh Redifli Gazeli, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, S.3, s.44-45.
- Burmaoğlu, Hamit Bilen. (1983), *Lâmi'î Çelebi Divanı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Erzurum.
- Candan, Gülşen. (2012), *Senî Ali Divanı*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Ceylan, Murat. (1999), *Ahmed Suzi Divanının Edisyon Kritiği*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Afyon.
- Coşkun, Ali Osman. (2001), *Abdulahad Nuri Divanı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Çabuk, Vahit. (1980), *Divan-ı Muhibbi*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- Demircioğlu Gençtürk, Tülay. (2002), *Cemilî Divanı İnceleme- Metin- Sözlük*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul.
- Demirel, Mustafa. (1996), *İbn-i Kemal Divanı*, Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- Dilçin, Cem. (2013), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, (10. baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Doğan, Ahmet. (2009), *Büyük Türkçe Sözlük*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Doğan, Mehmet. (2011), "Gönül", *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, C. 24, Yazar Yayınları, Ankara.
- Eren, Aysun. (2013), "Klasik Türk Şiirinde Güzelden Gazele 'Gönül' Güzergahı", *Ahmet Atilla Şentürk Armağanı*, Akademik Kitaplar, İstanbul.
- Ersoy, Ersen. (2013), *Azîzî Divânı*, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul.
- Gülhan, Abdülkerim. (1996), *Hakani Mehmed Bey, Hayatı, Eserleri, Ebedi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara.
- Gül, Tayyar. (2000), *Divan-ı Şahi*, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

- Hamami, Erdal. (2001), *Rami Divanı, Abdurrahman Rami Çelebi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İbraev, Miran. (2007), *Aşık Ömer'in Taşkent'te Basılmış Divanı Üzerine Bir İnceleme*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Kahraman, Bahattin. (1989), *Arşi Divanının Tenkidli Metni I-II.*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Karaman Nomer, Nihal. (1988), *Cemali ve Divanının Tenkidli Metni*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul.
- Karayazı, Nurgül. (2012), *17. Yüzyıl Şairi Ahmed Yari Divanı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul.
- Karlıtepe, Mustafa. (2007), *Kelâmî Divanı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kaya, Ayşe. (1999), *Divan-ı Selami*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- Kırkkılıç, Ahmet. (1985), *Sultan Üçüncü Murad (Muradî) Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Erzurum.
- Koçak, Aynur. (1996), *Adile Sultan Divanı*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Afyon.
- Kutlar, Fatma Sabiha. (2004), *Arpaemini-zade Mustafa Sami*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Küçük, İslam. (2008), *Pirkal Divanı*, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kürkçüoğlu, Mehmet Akif. (2004), *Mahmud Nedim Paşa Divanı, İnceleme, Transkripsiyonlu Metin, Sözlük*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Memiş, Nuray. (2014), *Redif Kelimeler Bağlamında Nabi Divanı'nın Çözümlemesi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Elazığ.
- Mermer, Ahmet. (2004), *Kütahyalı Rahimi ve Divanı*, Sahhaflar Kitap Sarayı Yayınları, İstanbul.
- Özdemir, Can. (1996), *Seyyid Nizamoglu Divanı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Özenç, Yavuz. (2008), *Şeyh Hüsameddin-Uşâkî Divânı Transkripsiyonlu Metin*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Özmen, Vildan. (2007), *Abdurrahim Tırsi Divanı*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli.
- Pala, İskender. (2012), "Gönül", *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Pala, İskender. (1983), *Aşıkî, Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Divanı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul.
- Pomakoğlu, Ayşegül. (2013), *Bahari Divanı, İnceleme-Metin*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Saraç, M.A. Yekta. (2011), *Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*, (4. baskı), Gökkuşbu Yayınları, İstanbul.

- Seyhan, Nezihe. (2000), *Medhî Divanı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul.
- Sever, Mustafa. (2016), *Divan-ı Kaygusuz Abdal*, Helke Yayıncılık, Ankara.
- Şengün, Necdet. (2006), *Nazir İbrahim ve Divanı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İzmir.
- Tarlan, Ali Nihad. (1992), *Necati Bey Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Tanrıbuyurdu, Gülçin. (2012), *Muidi Divanı*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Kocaeli.
- Tatçı, Mustafa. (1990), *Yunus Emre Divanı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara.
- Yıldız, Alim. (2002), *Fenayi Diani*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İzmir.
- Zavotçu, Gencay. (2018), "Gönül", *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, Umuttepe Yayınları, İstanbul.